

Matjaž Klemenčič, Vladimir Klemenčič, Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni : izbrana poglavja. Mohorjeva založba, Celovec - Ljubljana - Dunaj 2006, 368 strani, ilustrirano.

Vladimir Klemenčič¹ je kot geograf pričel začetka petdesetih let 20. stoletja spremljati s skupino mladih sodelavcev ljubljanske univerze (Boris Paternu, Ignacij Voje) položaj koroških Slovencev in to svoje znanstveno zanimanje ohranil do današnjih dni. Na to raziskovalno področje je usmeril med drugimi tudi sina Matjaža,² zgodovinarja, ki je novembra 1976 za ugotavljanje materinščine avstrijskega prebivalstva pregledal množico časopisnih poročil o tem ukrepu avstrijske zvezne vlade. Osnovni namen posebnega štetja je bilo številčno ugotavljanje pripadnikov slovenske manjšine na Koroškem. To je temeljito spodletelo in šteje danes med znamenite politične napake avstrijskega kanclerja Bruna Kreiskega. Nekaj o nagibih kanclerja Kreiskega zvmemo iz njegovih spominov (*Erinnerungen aus 5 Jahrzehnten, Wien 1986-1996*), ki so sedaj izšli tudi v redigirani in komprimirani obliki (*Oliver Rathkolb, izd., Bruno Kreisky: Erinnerungen. Das Vermächtnis des Jahrhundertpolitikers, Wien 2007*). Še zgovornejši glede problematike slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem in (ne)izpolnjevanja določil sedmega člena Avstrijske državne pogodbe (ADP) je avdiod zapis avstrijske radiotelevizije. Prinaša spomine koroškega deželnega glavarja Leopolda Wagnerja na dogajanja ob podpisu ADP in njegovo prostodušno oceno mišljenja odločujočih politikov in večinskega prebivalstva, da nikdar ne bo potrebno udejaniti določil sedmega člena. Njegova ocena, da je ozaveščanje oziroma mobilizacija avstrijske, jugoslovanske in mednarodne javnosti o manjšinskem problemu na Koroškem uspelo šele slovenskim osrednjim organizacijam, pomeni zanje velik kompliment. (*Österreich ist frei! Das Wunder Staatsvertrag. Rudolf Nagiller spricht mit Zeitzeugen. Radio-Dokumente. ORF CD 695/4*).

K pisanju obširne monografije je avtorja spodbudila ugotovitev, da "obstaja velika praznina v vedenju o boju koroških Slovencev za narodni obstoj" in da za obdobje po letu 1976 "ne obstaja nobeno delo v slovenskem jeziku, ki bi pregledno obravnavalo položaj Slovencev na avstrijskem Koroškem in Štajerskem" (str. 9 in 17). Ugotovitev o tej vrzeli bi lahko potegnili kar v daljno leto 1945. Obsežna zgodovinska literatura, ki je izšla v preteklih letih v Avstriji, namreč v marsičem dopolnjuje, deloma spreminja vedenje o polpreteklosti koroških Slovencev. Svoja spoznanja, v katerih analizirata šest desetletja trajajoča dogajanja, ki jih je zaznamovalo "delovanje protislovenskih in protimanjšinskih nemško-nacionalističnih organizacij pri vprašanih (ne)izpolnjevanja 7. člena ADP" (str. 17), sta avtorja strnila v desetih poglavjih. Iščeta odgovor na vprašanje o vzrokih današnjega položaja slovenske manjšine v Avstriji ter hitrega nazadovanje števila njenih pripadnikov. Monografijo zaključuje sklepna beseda. Knjigo sta opremila z nemškim in angleškim povzetkom, z navedbo uporabljenih virov in literature (tudi

¹ Vladimir Klemenčič, *1926, geograf, redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani, v pokoju; utemeljitelj družbene geografije na Slovenskem.

² Matjaž Klemenčič, *1955, zgodovinar, redni profesor na Filozofski fakulteti v Mariboru, znanstveni svetnik Inštituta za narodnostna vprašanja; preučuje zgodovino slovenskega izseljenstva in medetnične odnose v ZDA.

neobjavljenih prispevkov), seznamom tabel (21) in zemljevidov (17) ter imenskim kazalom in kazalom zemljepisnih imen.

Avtorja pravita, da nista imela namena obdelati zapletenih vprašanj odnosa matične domovine do slovenskih manjšin na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, ne vloge posameznikov ob prizadevanju koroških Slovencev za narodnostni obstoj in izboljšanje položaja znotraj avstrijske odnosno koroške družbe, ne političnega udejstvovanja koroških Slovencev na občinski, deželni in zvezni ravni, ne občasnih razhajanj organizacij koroških Slovencev v posameznih problemih, ne razvejanih kulturnih, športnih in gospodarskih dejavnosti koroških Slovencev. Taka opredelitev morda olajšuje raziskovalno delo, vsakemu recenzentu pa gotovo otežuje ocenjevanje, v praksi pa ni izvedljiva. To velja tudi za ta primer. Že sam naslov študije je v jasnem nasprotju s tem pristopom in tudi omejitvev na "izbrana poglavja" signalizira, da zamisli (pregledno delo) ni bilo mogoče uresničiti dosledno. Manjšinske pravice so po ADP predvsem individualne, peti odstavek 7. člena sicer brez kolektivnih ni razložljiv, vendar ga politični dejavniki v Avstriji dosledno ignorirajo. Prav zato je vloga posameznih pripadnikov manjšine odločilnega pomena, kar nenazadnje dokazujejo vse odmevne razsodbe avstrijskega ustavnega sodišča zadnjih let na področju šolstva, uradnega jezika in krajevnih napisov. Vse odločitve ustavnega sodišča temeljijo na pritožbah fizičnih oseb. Te so našle v svojem boju podporo enkrat ene, potem druge ali tudi obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev. O njih Klemenčiča obširno pišeta.

Isto velja za odnose med "matico" in slovenskimi manjšinami. Slovenija, posamezni politiki in mediji v Sloveniji so pač pogosto komentirali avstrijske politične in pravne odločitve. Koroški Slovenci so se odločali ob občinskih, deželnozborskih in državnozborskih volitvah in s tem dokumentirali svojo politično zavest in tako neposredno vplivali na svoj položaj znotraj avstrijskih družbenih struktur. Pripadniki manjšine so bili deležni splošnega napredka avstrijske družbe, kar zgovorno dokumentira njihova izobrazbena struktura. S svojim "jedrom" so bili celo dovtetnejši za izobraževanje in na tem področju investirali več kot pripadniki večinskega prebivalstva in ga tako nadkrilili. Prav zaradi tega je bil in je odklonilen in diskriminatoričen odnos elit večinskega prebivalstva do domala stoletnih zahtev koroških Slovencev po jezikovno in pedagoško izgrajenem manjšinskem šolstvu tako sramoten in je navsezadnje osiromašil deželo. Elite večine so načrtno zavirale vsestranski razvoj pripadnikov manjšine. Slovensko zgodovinopisje ocenjuje utrakvistično šolstvo, ki te oznake ne zasluži, kot glavni germanizacijski instrument. Avstrijska zgodovinarja Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer menita, da je utrakvistična šola bila "suvereno rabljen instrument za preprečitev nacionalne emancipacije koroških Slovencev" (*Haas, Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen*), zgodovinar pedagogike v Avstriji H. Engelbrecht to misel potrjuje in zaostrojuje z oceno, da je Slovincem "z oropanjem materinega jezika duševno škodovala" (*H. Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Erziehungswesens*). Avtorja sama navajata misel evropskega poslanca Henrika Laxa o potrebnih kritični masi za ohranjanje jezika in kulture in se s tem neposredno spoprijemata tudi z družbenopolitičnimi dogajanjmi znotraj manjšine na Koroškem in deloma Štajerskem. Eno je statistično ugotovljeno število pripadnikov manjšine, drugo je njihova razvejana dejavnost na vseh družbenih sektorjih, ki ob tem številu ni logično razložljiva. V miselnih tokovih Henrika Laxa se v svojem najnovjšem, še neobjavljenem delu

giblje tudi Albert F. Reiterer, ko analizira avstrijski popis prebivalstva leta 2001. Meni namreč, da je slovenska manjšina na Koroškem dosegla stopnjo raznolikosti in jo definira kot raznolikost brez posledic, kar bi pomenilo, da se "jedro" manjšine zna ubraniti neposredne diskriminacije. Boj za narodnostni obstoj poteka vsak dan na vseh področjih družbenega življenja, je predvsem individualne narave in prav zaradi tega tako utrudljiv, da mu številni podležejo." Pred dolgimi desetletji je Hanns Haas za to obliko pritiska ustvaril pojem "strukturalnega nasilja".

Pregledna obdelava kompleksnega položaja Koroških Slovencev je zelo zahtevna in priznati je treba, da sta avtorja našla jasne odgovore predvsem s temeljno analizo geneze, same izvedbe in funkcionalizacije rezultatov vseh popisov, vključno s štetjem posebne vrste. Ta so bila - po oceni avtorjev - koncipirana v smeri stalnega krčenja poselitvenega prostora koroških Slovencev in zmanjšanja njihovega števila. Razpravljata o protislovnosti rezultatov popisov ter o drobljenju manjšinskega prebivalstva na številne jezikovne kategorije. Odločilnega pomena pa je bilo, da so bili rezultati popisov osnova manjšinski zakonodaji. Proti taki obliki zlorabe popisov sta obe osrednji slovenski organizaciji stalno preventivno protestirali. Njihovi protesti pa so ostali na papirju. Avtorja inovativno označujeta zadržanje desetletja vodilne protimanjšinske organizacije, Kärntner Heimatdiesta odnosno njenega predsednika. Menita namreč, da je Josef Feldner junijski/julijski konsenz 2006 glede dvojezičnih tabel lahko zadovoljen označil kot uspeh za nemško govorečo večino, ker je v bistvu pomenil potrditev desetletnih protislovenskih in asimilacijskih prizadevanj njegove organizacije. Zanimivo je, da je v štiridesetih letih 20. stoletja prišel do podobne ocene Joško Tischler, ko je razmišljal o povojni jezikovni politiki krškega ordinariata. Nadalje avtorja prepričljivo dokumentirata, da so nemškonacionalistične sile, združene v "hajmatdinstu", odločilno posegale v sprejemanje vseh zakonov, ki so jih zvezne oblasti sprejele po samodefiniciji kot izvedbene k 7. členu ADP. Določen "neuspeh" je "hajmatdinst" leta 1988 doživel le glede novelizacije manjšinskega šolskega zakona za Koroško, ko ni mogel uveljaviti vseh svojih predstav. Strinjamo se lahko tudi z ugotovitvijo, da desni populizem presega okvire avstrijske svobodnjaške stranke (str. 148). Na ta desni populizem so svobodnjaki dolgo pred političnim nastopom sedanjega deželnega glavarja Jörga Haiderja speljala naposled tudi socialdemokrate. Avtorja ponovno govorita o diskriminirajočem značaju medstrankarskega dogovarjanja na račun slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, ki je kulminiralo v trostrankarskem paktu. Tega so se stranke, zastopane v avstrijskem parlamentu in koroškem deželnem zboru, držale. Pakt so začeli rušiti šele Zeleni, leta 1988 pa so v primeru novelizacije manjšinskega šolskega zakona tudi nekateri poslanci iz njihovih vrst podlegli sugestijam, brezvsebinski gostobesednosti funkcionarjev drugih strank in iluzijam ali naivnosti iz lastnih vrst.

Ob vseh omejitvah, ki jih pogosto želijo založbe glede navajanja literature, bi bilo prav, da v preglednih delih najdemo čimveč opozoril na objave obravnavane teme. Klemenčiča sta pri tem kar skopa. Globalno velja opozoriti na *Koroško bibliografijo za leto ...*, ki že dvajset let izhaja v *Koroškem koledarju* in jo pripravlja Meta Domej. Med navedenimi deli na primer niti ni pomembnih prvih inovativnih analiz Vladimirja Klemenčiča o Slovenski gimnaziji, ki šteje med odločilne dejavnike modernizacije slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, ni opozorila na pomembne študentske raziskave dvojezičnega terena. Za šolsko področje ni opo-

zorila na objave Petra Meusburgerja in Teodorja Domeja. O obvezni dvojezični šoli imamo še več razprav, ki bi jih bilo nujno potrebno upoštevati, deloma presegajo časovni okvir leta 1988. Do tega leta namreč sega pregled osnovne strokovne literature, objavljene v citiranem delu Silva Devetaka et al., *Šolstvo za Slovence na Koroškem - sožitje ali ločevanje*. Opozoriti velja na *Letna poročila Slovenske gimnazije in Reporte Dvojezične trgovske akademije ter na Letna poročila Deželnega šolskega sveta za Koroško, oddelka VII - manjšinsko šolstvo*. Zadnja izhajajo tudi že nekaj let in jih pripravljata Tomaž Ogris in Teodor Domej (*Jahresbericht über das Schuljahr ..., erstellt von Thomas Ogris und Dr. Theodor Domej*).

Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič zelo obširno in kompetentno analizirata popise in osnovno šolstvo, zato bi pričakovali, da bosta navedla tiste zvezke serije *Kärnten Dokumentation*, ki razpravljajo o teh dveh problematikah. Nena zadnje serija prinaša referate letnega kongresa narodnih skupnosti s številnimi prispevki slovenskih avtorjev, kar velja zlasti za področje dvojezične vzgoje. Dokumentacijo izdaja Urad Koroške deželne vlade in je zato uradni, primarni vir. Isto bi lahko povedali za obširno razpravo avtorjev Ralfa Unkarta - Gerolda Glantschniga - Alfreda Ogrisa, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 - eine Dokumentation = Das Kärntner Landesarchiv 11. Klagenfurt 1984*. Avtorja namreč razpravljata tudi o formiranju novih volilnih okolišev. Od leta 1994 izhaja na Koroškem *Kärntner Jahrbuch für Politik*, kjer najdemo številne prispevke o koroških Slovencih. Čeprav navajanje in upoštevanje "uradne" literature verjetno ne bi bistveno spremenilo avtorjevih stališč, bi jih kazalo le navesti in se tako izogniti očitkom, ki ne bodo izostali.

Krajevni napisi so ena glavnih tem pričujoče razprave. O ljudskih štetjih v monarhiji je pisal Emil Prix (*Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, Wien 1982; Die Kärntner Volksabstimmung von 1920 im Kontext der österreichischen Nationalitätenstatistik 1880-1934*), čigar izsledke navaja Matjaž Klemenčič v neki svoji drugi razpravi; ponovitev na tem mestu pa ne bi škodila. Med osnovnimi ugotovitvami slovenskega zgodovinopisja in tem avtorjem ni bistvenih razhajanj glede karakterizacije popisov v habsburški monarhiji in v prvi avstrijski republiki. Povpraševanje po občevalnem jeziku je favoriziralo dominantne narode in le v omejeni obliki upoštevalo notranje migacijske tokove. S pogledom na slovensko govoreče prebivalstvo moramo pri tem misliti na migracijo kmečke delovne sile, predvsem žensk, na primer na področje Krappfelda na Koroškem in na migracijo industrijskega proletarijata v povodje Mure in Murice na Zgornjem Štajerskem. Ta migracija je bila znantna, slovenski industrijski proletariat pa je ob pomoči nemško govorečih "sodrugov" razvil celo svoje organizacije z glasili v slovenščini. Pred dolgimi leti je o tem spregovorila odmevna razstava na Dunaju (*Mit uns zieht die neue Zeit. Arbeiterkultur in Österreich 1918-1934. Eine Ausstellung der Österreichischen Gesellschaft für Kulturpolitik und des Meidlinger Kulturkreises, Wien 1981*). Avtorja ne opozarjata, da rezultatom popisov 1923 in 1934 tudi avstrijski politiki niso verjeli. Koroški deželni glavar Florian Gröger je pisal o popolnoma drugih številkah (75.000), najvišje število koroških Slovencev (okoli 120.000) pa je zabeležil deželni sekretariat Landbunda, izrazito protislovenske stranke. Po drugi svetovni vojni se situacija ni dosti spremenila. Glede štetja 1951, upravni akti za naslednja v Arhivu republike na Dunaju še niso dostopni, vlada odnosno Centralni statistični urad v nobeni obliki nista upoštevala izve-

denjskega mnenja Slavističnega seminarja dunajske univerze glede "vindišarščine". Tako tudi za povojna štetja velja ocena Matjaža in Vladimirja Klemenčiča, da so bili popisi politični akt s ciljem minimiziranja teritorija s slovenskim ali mešanim prebivalstvom in števila pripadnikov slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem in Štajerskem (str. 76). Umestno bi bilo, če bi avtorja pri topografiji opozorila na delo Pavla Zdovca, *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem / Die slovenischen Ortsnamen in Kärnten*. Med "pogrešanimi" deli odnosno viri navajam še poročilo delovne skupine Avstrijske rektorske konference (*Österreichische Rektorenkonferenz*, Hg.; *Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich - Bericht der Arbeitsgruppe*. Wien 1989; s statističnim zvezkom vred), ki ga je iz nerazumljivih vzrokov ignorirala manjšina sama in domala vsa znanstvena srenja, v pričujoči knjigi pa se pojavi le v Sklepni besedi in v zvezi s politično participacijo koroških Slovencev, vsebinsko težišče poročila pa je drugo.

Slovensko zgodovinopisje premalo upošteva identitetne spremembe avstrijskega prebivalstva. Zato ne preseneča, da nekateri slovenski avtorji še vedno pišejo nediferencirano o avstrijskem prebivalstvu kot Nemcih. Z "narodnostno problematiko", "avstrijsko indentiteto" se danes ukvarjajo v Avstriji in drugod številni raziskovalci. Ko govorimo o izoblikovanju identitete koroških Slovencev, ne moremo prezreti identitetnih procesov večinskega prebivalstva. Med prvimi tovrstnimi raziskovalci so bili referenti "historičnih seminarjev" nemško-slovenskega koordinacijskega odbora krške škofije, njihove izsledke pa najdemo v serijski publikaciji *Das gemeinsame Kärnten / Skupna Koroška*. V to smer je deloval Andrej Moritsch, izdajatelj serije *Unbregrenzte Geschichte / Zgodovina brez meja*. Avtorja sta upoštevala nekatere zvezke obeh serij. Zadnje obdelave popisov avstrijski raziskovalci praviloma pospremiijo s študijami o etničnosti. Posebnost avstrijskega zgodovinopisja je, da v zadnjih letih v obliki dveh serij sooblikuje odnosno utrjuje avstrijsko identiteto. V posebni meri to velja za serijo *Österreichische Geschichte*, ki je medtem narasla na 13 obsežnih zvezkov in izhaja (v "popularni" in znanstveni izdaji) pri dunajski založbi Carl Ueberreuter. Kot izdajatelj nastopa medievist Herwig Wolfram. V seriji je 1994 izšlo delo Ernsta Hanischa, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*. Izdajatelj sam pa je objavil 1995 v seriji razpravo *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Iz obeh razprav lahko povzemamo, da avtorji nemškega govornega področja povzemajo tista dela slovenskih zgodovinarjev, ki niso objavljena v slovenščini. Hanisch skuša podati sintezo manjšinske problematike v Avstriji in njenega mesta v avstrijskem družbenem razvoju v "kratkem 20. stoletju", Wolfram pa obširno razpravlja o etnogenezi. Druga serija, ki bi jo bilo nujno potrebno upoštevati je *Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945*. Leta 1998 je izšel v seriji zajeten koroški zvezek pod uredništvom Helmuta Rumpelera in Ulfrieda Burza, *Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland* s številnimi prispevki, ki neposredno govorijo o slovenski manjšinski problematiki na avstrijskem Koroškem.

Način navajanje virov in literature v knjigi Matjaža in Vladimirja Klemenčiča ni ponekod povsem logičen. Pozorni bralec gotovo pričakuje natančno poimenovanje v primeru prvega citiranja. Nekaj primerov: citirana razprava *Der tägliche Abwehrkampf* ima dva avtorja. Poleg Ludwiga Flaschbergerja še Alberta F. Reitererja (str. 16), petih zvezkov *Kärnten und die nationale Frage* ni založila le Mohorjeva

temveč tudi založba Heyn, kar je za poznavalce koroških razmer vsekakor nekaj izjemnega. Ko govorita o delu Študijske komisije za probleme slovenske narodne skupnosti na Koroškem ne navajata najprej primarnega vira (Veiterjevo objavo o delu komisije), temveč manj ustrezne časopisne prispevke. Isto velja med drugimi viri za Odredbo Provizorične koroške deželne vlade z dne 3. oktobra 1945 o novem oblikovanju dvojezičnih ljudskih šol na južnem ozemlju Koroške in za Spomenico koroških Slovencev o šolskem vprašanju. Glede na naslov knjige bi bilo gotovo nujno, da bi avtorja razpravi dodala še seznam dokumentov osrednjih organizacij koroških Slovencev avstrijskim oblastem. Prav ti dokumenti, ki jih sicer v tekstu navajata, so zgovoren dokaz, da je manjšina stalno iskala soglasja z zveznimi oblastmi, ki so po ustavi pristojne za reševanje manjšinskih vprašanj in da pri tem ni prezirala niti deželnih v zavesti poznavanja razmer, da mimo dežele ne vodi nobena pot.

Težišče študije je gotovo na času po letu 1976, torej po sprejetju slovne sedmojuljske zakonodaje ter na popisih prebivalstva in zlorabi njihovih rezultatov pri "izvedbeni zakonodaji" v zvezi s sedmim členom ADP. Čas do leta 1955 je glede na obstoječo literaturo predstavljan v "stenografski" obliki. S pogledom na 7. člen ADP, bi pa le bilo potrebno nekoliko podrobneje spregovoriti o znameniti moskovski deklaraciji iz leta 1943, o odporu koroških Slovencev in drugih anti-fašistov med drugo svetovno vojno ter o nekaterih podobah pogajanj za Pogodbo o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije. To bi bilo treba iz preprostega razloga, namreč precejšnjega obsega nove literature in s tem novih ocen. Člen 7. ADP je pač rezultat odpora v drugi svetovni vojni in povojnih jugoslovanskih ozemljskih zahtev, zato štiri vrstice o odporu niso ustrezen okvir. Moskovsko deklaracijo so avstrijski povojni politiki sprejemali selektivno in šele v zadnjih letih so raziskovalci večjo pozornost posvetili tudi pasusu soodgovornosti Avstrije (ne Avstrijcev) - tako formulacijo je Sovjetska zveza uveljavila v dokumentu, ki ga je sicer uveljavila Velika Britanija - ter tako po vojni opravičevala demontaže industrijskih podjetij, materialne zaplembe, zaplembe "nemškega imetja" in reparacije. Nekateri avstrijski zgodovinarji so tej deklaraciji evforično pritaknili naziv "magne charte" Druge republike, državni kancler Karl Renner pa je bil tisti, ki jo je znal funkcionalizirati v svojem proglasu z dne 27. aprila 1945 v "avstrijske državotvorne namene". Svoje soodgovornosti na drugi svetovni vojni se je Avstrija in so se njeni prebivalci začeli "uradno" oziroma zavestno zavedati šele pod kanclerjem Franzem Vranitzkim. Vse do tedaj so v prvi vrsti politiki gradili na avstrijski identitetni konstrukciji kot "prvi" žrtvi agresivnega nacističnega rajha in Avstrijo in Avstrijce skušali predstaviti izključno kot žrtev. Z novo literaturo je dopolnjena tudi slika o avstrijsko-britanskih odnosih in o odnosih med Avstrijo in Sovjetsko zvezo. Slovensko zgodovino pisje opozarja, da je jugoslovanska delegacija na londonskih pogajanjih "razkrinkala" deželnega glavarja Hansa Piescha, ki je nato odstopil. Avstrija je potem poslala na pogajanja novega deželnega glavarja Ferdinanda Wedeniga, ki je nastopil kot politični preganjanec in žrtev nacizma in s tem nabral pri zapadnih zaveznikih nekaj točk, predvsem pa popravil vtis, ki ga je ustvaril njegov predhodnik. V marsičem bi lahko dopolnili biografijo namestnika deželnega glavarja Hansa Ferlitscha, pri imenovanju vicekanclerja pa sta se avtorja enostavno zmotila. To je bil Adolf Schärff, nikakor pa ne vsega spoštovanja vreden Erwin Scharf (str. 50). Kljub zajetni monografiji Geralda Stourzha (*Um Einheit*

und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945-1955, Wien 1998) ostajajo v temi avstrijske zamisli manjšinske zaščite. Ustrezne predloge je izdelal Urad koroške deželne vlade, ki je kratkomalo segel po svoječasnih predlogih za kulturno avtonomijo koroških Slovencev. Predloge so potem premlevali na Zveznem ministrstvu za pouk in šolstvo. Ti predlogi niso bili nikoli na dnevnem redu pogajanj za ADP, zato o tem "neuspehu" v literaturi ni sledu. Po izrecnem navodilu zunanjega ministra Karla Gruberja je Avstrija 17. avgusta 1949 sprejela sovjetski predlog manjšinske zaščite, o tem obvestila zapadne zaveznike in jim sugerirala, da naj predlogom ne nasprotujejo. Gruberjeva argumentacija je zgovorna in je bila predmet nekaterih razmišljanj v letu 2005 (na primer s strani Fräss-Ehrfeld).

Čeprav je Jugoslavija (Slovenija) uradno pustila na nejasnem Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte, pa kljub temu lahko domnevamo, da je o pričakovanih pogajalskih neuspehih le obvestila nekatere njegove funkcionarje, ki so nekako od januarja 1949 pričeli pripravljati ustanovitev Demokratične fronte delovnega ljudstva, čigar večletni obstoj in delovanje avtorja ne upoštevata. Jugoslovanski diplomatski predstavnik na Dunaju (dr. Hočevnar) pa je instruiral tudi Joška Tischlerja kot poznanejšega predstavnika "drugega", tedaj še neorganiziranega tabora. Avstrijske oblasti so dogajanja kaj hitro registrirale. Delale so velike težave predlagateljem Demokratične fronte, ki so zmotno menili, da je antifašizem temeljna usmeritev avstrijske povojne politike. Končno se jim je s strani same manjšine obetala druga organizacija, s svojo Zvezo avstrijskih Slovencev so namreč doživeli brodolom. S potrditvijo statuta Narodnega sveta niso imele težav, čeprav pravila niso odgovarjala zveznemu zakonu o društvih, varnostni direktor za Koroško Josef Stossier je zavračeval s potrditvijo statuta Demokratične fronte in pri tem lahko računal na zaslombo nutranjega ministra Oskarja Helmerja in državnega sekretarja Ferdinanda Grafa.

Avstrijsko-jugoslovanske odnose seveda ne moremo omejevati na manjšinsko vprašanje. Bili so mnogostranski in v marsičem odvisni od mednarodnega dogajanja. Tako jih je razumela tudi Avstrija, ki je o odnosih sproti obveščala svoje diplomatske predstavnike pri velesilah in v Rimu. Zadnje kaže na velik interes Avstrije na tržaškem vprašanju. Avstrijski diplomati pa so v Parizu, Londonu, Washingtonu, Rimu in v Moskvi skrbno spremljali vsak korak jugoslovanskih. Ko je prišlo do konflikta med Beogradom in Moskvo (informbirojevski spor) je npr. avstrijski poslanik v Moskvi dobil ukaz, da nemudoma prekine svoje letovanje na Volgi in se vrne v Moskvo ter poroča. O vsem tem govorijo avstrijski diplomatski viri, še več pa bomo vedeli, ko bo dostopno tudi gradivo jugoslovanskega poslanstva na Dunaju. Na te odnose je v marsičem vplivala notranja politika tako Avstrije kot Jugoslavije. Takoimenovana Bad Gleichenberška pogodba o gospodarskem sodelovanju med Avstrijo in Jugoslavijo je na primer bremenila interne odnose avstrijske vlade, nepričakovani odstop avstrijskega zunanjega ministra Karla Gruberja je močno skrbel avstrijske diplomate, ki so menili, da utegne poslabšati odnose med državama, ker je "razvrednotil" obisk jugoslovanskega zunanjega ministra Koče Popovića na Dunaju.

Na Koroškem so nemškonacionalne sile pričele z obnovo protimanjšinske politike gotovo že v letu 1948. Centri protislovenskih dogajanj so bili Dobrla vas, Velikovec in Železna Kapla ter deloma tudi Grebinj. Že prej pa je socialistični notranji minister Oskar Helmer svojo pozornost namenil Koroški. Bil je znan

"desničar" in je uspešno blokiral vračanje znanih, bolj levo usmerjenih članov predvojnne socialdemokratske stranke v Avstrijo. Ena njegovih "žrtev" je bil tudi poznejši kancler Bruno Kreisky. Novost "protislovenske koalicije" je bila v tem, da se ji je pridružil socialistični župan Velikovca, napadi te koalicije pa so bili usmerjeni proti obvezni dvojezični šoli in proti "partizanom". Njen "duhovni vodja" je bil med Slovenci razvpiti Hans Steinacher, ki ga je vneto podpiral državni sekretar Ferdinand Graf. Dejansko so deželne oblasti pred podpisom ADP vsaj dvakrat sprožile iniciativo za spremembo šolske odredbe, vendar so presodile, da za kaj takega čas še ni dozorel.

Glede "spomenic" koroških Slovencev Avstrijski zvezni vladi po podpisu ADP velja opozoriti, da spomenice Narodnega sveta, ki naj bi bila predana avstrijskim oblastem kmalu po podpisu ADP, v gradivu avstrijskega zunanega ministrstva ni najti. O taki spomenici sicer poroča Fräss-Ehrfeld, vendar jo postavlja v zgodnejši čas. Spomenica koroških Slovencev z dne 11. oktobra 1955 je za Matjaža in Vladimirja Klemenčiča "prelomnica" in označujeta jo kot "temelj za enoten nastop pri reševanju zahtev vsenarodnega pomena" (str. 55).

Suvereno avtorja obravnavata materijo popisov in vsa dogajanja, ki so z njimi povezana, tako tudi funkcionalizacijo rezultatov popisov pri kreiranju "izvedbenih zakonov" k 7. členu ADP. Lahko zapišemo, da ne spregledata še tako majhnega aspekta avstrijske notranje politike, bilateralnih avstrijsko-jugoslovanskih odnosov pa tudi notranjemanjšinskih razhajanj in ponovnih povezovanj. Vendar bi kazalo nekaj več pozornosti posvetiti razhajanjem znotraj socialistične, pozneje socialdemokratske stranke, vlogi deželnega glavarja Hansa Sime in njegovega naslednika Leopolda Wagnerja in z njim povezanega porasta vpliva nemškega nacionalizma v vrstah koroških socialistov - socialdemokratov. Ljudska stranka pa se je oseb, ki so iskali povezave s konservativnim slovenskim taborom, znebila že prej. V tak negativni razvoj bi seveda lahko primerno poseglo zvezno vodstvo stranke, ki pa tega ni storilo in tako je postal njen predsednik in kancler Bruno Kreisky soodgovoren za razvoj na Koroškem. Točna je ugotovitev avtorjev, da je zvezna politika manjšinsko politiko v veliki meri prepuščala koroškim podružnicam svojih strank in te so formulirale zloglasni trostrankarski pakt. Kaj podobnega kancler Bruno Kreisky, ki je na višku svojega uspeha rad igral na velike orgle mednarodne politike, verjetno v nobenem drugem primeru ne bi bil podpisal.

Avtorja opisujeta brezizgleden boj slovenske manjšine na Koroškem proti sedmojuljski zakonodaji in dolgo pot do sprejetja načela ponovnih stalnih stikov z Uradom zveznega kanclerja januarja 1983. Ta "uspeh" je le nekaj mesecev zatem bil že na majavih nogah, ko so nemškonacionalistične sile zahtevale ločevanje šolarjev in se je kmalu izkazalo, da bo iniciativi sledila socialdemokratska stranka pod vodstvom deželnega glavarja Leopolda Wagnerja. Ta je praktično uresničeval retrogradno politiko koroške socialne demokracije, ki v času Prve republike ni bila le socialna ampak tudi nemškonacionalna, le deklarirano internacionalna, antiklerikalna, v nekaterih časovnih obdobjih pred in po drugi svetovni vojni pa izrazito protislovenska. V to smer je šel koroški deželni glavar Wagner ob odklonitvi Koroškega pedagoškega modela s strani koroških Slovencev, ko je menil, da ga zavračajo koroški Slovenci in katoliški krogi, v univerzitetnih krogih pa je zaznal nadaljnjega sovražnika Koroške. Po predložitvi t. i. Operativnega koledarja avstrijski zvezni vladi se je takoj vnela razprava, ali naj pride do uresničevanja vsaj

nekaterih njegovih točk pred vstopom koroških Slovencev v Sosvet za slovensko narodno skupnost pri Uradu zveznega kanclerja. To so menile v prvi vrsti manjšinske organizacije. Deželni glavar Leopold Wagner pa je vztrajal, da morajo najprej Slovenci vstopiti v sosvet in šele nato lahko pride do razprav o uresničevanju točk operativnega koledarja. V ospredju je bil interes koroških elit večinskega prebivalstva, da izpodkopljejo osrednjim organizacijam pravico zastopstva manjšine. Tako pravico sta si Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem izborili najkasneje začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko je njihovim željam nekoliko natančneje prisluhnil zunanji minister Bruno Kreisky.

Poseben problem predstavlja ocena participacije koroških Slovencev v avstrijskem političnem sistemu. To velja zlasti za čas po koroškem plebiscitu in do današnjih dni. Kako opredeliti delovanje slovensko govorečih v strankah večinskega prebivalstva? Ko je bil izvoljen Karel Smolle na listi Zelenih (Zelene alternative) v državni zbor, je bil socialdemokratski deželni glavar Leopold Wagner takoj voljan, da mu prizna izključno zastopstvo slovenske manjšine na Koroškem. Pri tem najbrž ni za mnenje vprašal niti slovenskih članov svoje stranke. Poslanec državnega zbora ima seveda določen vpliv na javno mnenje, vsekakor večjega kot vsak predsednik kake osrednje organizacije. Pred podobno dilemo je bil Narodni svet, ko je bil v koroški deželni zbor izvoljen podpredsednik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem Hanzi Ogris. V tem primeru je bilo vprašanje, ali naj Narodni svet podpre delovanje poslanca - Slovenca, čeprav izvoljenega na listi druge, ideološke nesorodne stranke. Sedaj je pred podobno dilemo bila Zveza slovenskih organizacij. Delovanje poslanca je bilo vsekakor odmevno, med koroškimi Slovenci pa zlasti ob odločanju o novelizaciji manjšinskega šolskega zakona za Koroško. Smolle je napovedal svoje soglasje v primeru, da bo urejena kvalifikacija asistenčnega učitelja, rešeno vprašanje jezikovne kvalifikacije direktorjev dvojezičnih osnovnih šol in da bo izvedba zakona povezana s triletno poskušno dobo. Šolski poskusi so v Avstriji bili vezani na določene standarde, o katerih pa tokrat ni bilo govora. Ob kritični presoji situacije je potrebno povedati, da točke niso bile uresničene, Smolle je na novelo kljub vsemu pristal. Dodatna kvalifikacija asistenčnega učitelja je bila omejena na en sam jezikovni tečaj in z mislijo na monarhijo bi lahko govorili o "kurzovcih", šolski poizkus je bil, če upoštevamo veljavne standarde, farsa, ravnatelji dvojezičnih šol pa so lahko postali tudi učitelji brez usposobljenostnega izpita iz slovenščine.

Ob vsem sporazumevanju osrednjih organizacij z avstrijskimi oblastmi, o katerem obširno pišeta avtorja, velja opozoriti na še en vidik. Pri razpravljanju o topografiji avtorja namreč menita, da sta se zadnjim konzenzualnim pogovorom o krajevnih tablah odtegnila deželni glavar Haider in Narodni svet koroških Slovencev. To je formalno točno, problem pa je, da se s tem sugerira, da so imeli oziroma imajo vsi pogovorni partnerji enako oblastno moč in s tem tudi odgovornost za reševanje odprtih vprašanj 7. člena ADP. Tako seveda nikoli ni bilo. Zastopniki slovenske manjšine so stalno nastopali v vlogi prosilca, pri čemer so se naslanjali na argumentirane predloge glede uresničevanja določil sedmega člena ADP. Zvezne in deželne oblasti same od sebe niso postale iniciativne. Pobuda koroškega deželnega glavarja Hansa Sime v letu 1972 je bila iskrena, osrednji slovenski organizaciji sta bili po informacijah predsednika Zveze slovenskih organizacij vsaj tako informirani kot je bil koroški hajmatdinst. Vemo, kaj se je dogajalo potem. Leta 1955 napovedani ministrski komite, ki naj bi bil pripravil predloge

izvedbenih zakonov, v resnici nikoli ni zaživel, kar je na volilnem zborovanju v Celovcu pred člani Zveze slovenskih organizacij povedal tedanji državni sekretar Bruno Kreisky. Ne moremo zanikati, da ta ali oni član zvezne ali deželne vlade ne bi bil zainteresiran na reševanju odprtih problemov, neke doslednosti pa ni zaznati. Značilno je, da so se ustrezni ukrepi pogosto sprejemali pod silnim časovnim pritiskom, včasih ob koncu sesijskega zasedanja parlamenta ali celo ob koncu zakonodajne periode. Pod takim časovnim pritiskom so bili pogojalci tudi v junijskih in julijskih dneh 2006. Po avstrijski ustavi je za manjšinska vprašanja pristojna zvezna vlada. Zato odgovornost za neizpolnjevanje določil 7. člena leži edino pri njej in v njeni presoji je, kako in v kakem obsegu pri tem sodeluje ali se usklajuje z deželno. Osrednje organizacije slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem bi bile soodgovorne v primeru, če bi bile ostale neinicativne. Dejstvo je: Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem sta v vseh letih po podpisu ADP neprestano in z argumentiranimi, dobro izdelanimi predlogi "prosjačili" za realizacijo določil 7. člena. Tako je bilo tudi v tem zadnjem primeru. S slovenske strani je bil na mizi sklep razširjenega koksa z ustreznim dokumentom 394 dvojezičnih krajevnih napisov v smislu odločitve avstrijskega ustavnega sodišča iz decembra 2001. Če interpretiramò drugače: organizaciji sta pristali na 10% klavzulo, kot jo je predvidevala odločitev ustavnega sodišča. Elite večinskega prebivalstva pa so pogovore vodile ves čas pod geslom "vam smemo dati malo manj, najbolje pa nič".

Monografija Matjaža in Vladimirja Klemenčiča odlično pokriva izbrana področja polpretekle zgodovine koroških Slovencev. Pregledno delo zgodovine koroških Slovencev pa ostaja izziv in ne bi škodilo, če bi bilo takih več.

Avguštin Malle